

REALIJŲ PERTEIKIMAS C. COLLODI *PINOKIO* NUOTYKIŲ VERTIME Į LIETUVIŲ KALBĄ

EGLĖ DELTUVAITĖ, RASA KLIOŠTORAITYTĖ

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra
egledel@hotmail.com
rasadp@gmail.com

Straipsnyje gilinamasi į realijų perteikimą C. Collodi *Pinokio nuotykių* vertime į lietuvių kalbą. Straipsnio pradžioje glaustai aptariama, kas yra realija, realijų rūšys, globaliosios ir lokalsiosios vertimo strategijos ir jų pasirinkimo kriterijai. Vėliau analizuojami realijų vertimo pavyzdžiai, nustatomos taikytos lokalsiosios ir globaliosios vertimo strategijos, svarstomos galimos vertimo alternatyvos.

ĮVADAS

Verčiant tekstus iš vienos kalbos į kitą, neretai kyla klausimas, kaip vertime perteikti žodžius ar žodžių junginius, neturinčius atitikmenų vertimo kalboje (toliau vertimo kalba – VK, originalo kalba – OK). Šiame straipsnyje tokie žodžiai ar jų junginiai vadinami realijomis, nors mokslinėje literatūroje šiai sąvokai apibūdinti vartojami ir kitokie terminai (žr. toliau).

Straipsnio tikslas – ištirti, kaip į lietuvių kalbą perteikiamos kūrinio *Pinokio nuotykių* originale esančios realijos. Atliekama kokybinė ir kiekybinė realijų vertimo strategijų analizė.

C. Collodi apysaka-pasaka *Pinokio nuotykių*¹ analizei pasirinkta neatsitiktinai. Ši knyga – neabejotinai garsiausias italų vaikų literatūros kūrinys, „išverstas net į 260 kalbų“ (Mainenti 2006, 7)². *Pinokio nuotykių* tyrinėjimų Lietuvoje nėra gausu. Apie šio kūrinio žanro ir stiliaus savitumą, siužeto struktūrą, personažų sistemą rašė K. Urba (Urba 1996), *Pinokio nuotykių* iliustracijas aptarė I. Geniušienė (Geniušienė, 1996), išleista tik viena recenzija apie *Pinokio nuotykių* vertimą iš italų kalbos – R. Vaskelaitės (Vaskelaitė 2003, 20). Paminėtina ir tai, kad Lietuvoje verstinių knygų vaikams išleidžiama net „dukart

¹ Nuo 1881 iki 1883 m. *Pinokio nuotykių* po atskirą skyrių buvo spausdinami Italijoje laikraščioje vaikams *Giornale per bambini* (lt. *Laikraštis vaikams*). 1883 m. apysaka-pasaka išleista atskira knyga.

² Pirmą kartą į lietuvių kalbą *Pinokio nuotykių* išversti iš prancūzų kalbos (1926 m., vertė V. Katmantauskas). Vėliau pasirodė vertimas iš lenkų kalbos (išleista 1965, 1973 ir 1994 m., vertė A. Liobytė). Vertimas iš italų kalbos išėjo 2002 m., vertė A. Musteikis.

daugiau nei originaliosios literatūros knygų“ (Keleras 2013), todėl tai skatina domėtis verstinių knygų vaikams kokybe.

REALIJOS SAMPRATA IR REALIJŲ RŪŠYS

Pirmą kartą terminą *realija* pavartojo bulgarų mokslininkai S. Vlahovas ir S. Florinas veikale *Neperovodimoe v perevode* (lt. *Neišverčiamumas vertime*) (1969). Jie pateikia tokią realijos apibrėžtį: „Tai žodžiai arba žodžių junginiai, apibrėžiantys objektus, būdingus vienos tautos / šalies gyvenimui (būčiai, kultūrai, socialiniam ir istoriniam vystymuisi), bet svetimus kitai tautai; dėl savo nacionalinio ir / arba istorinio kolorito šie žodžiai neturi tikslų atitikmenų kitose kalbose ir negali būti išversti įprastai, todėl reikalauja ypatingo sprendimo“ (Vlahov, Florin, 1980, 47, cit. iš Maksvytytė 2012, 52).

Prieš aptariant *realijos* sąvoką plačiau, paminėtina tai, kad vieni autoriai savo darbuose vartoja terminą *realija* (pvz., Osimo 2008, Rega 2012, Leppihalme 2011), kiti – terminus „kultūriniai žodžiai“ (angl. *cultural words*) (Newmark 1988), „specifinė kultūrinė leksika“ (angl. *culture-specific lexis*) (Gill 1998), „specifinė kultūrinė sąvoka“ (angl. *culture-specific concept*) (Baker 2002), „ekstralingvistinės kultūrinės nuorodos“ (angl. *extralinguistic culture-bound references*) (Pedersen 2005), „specifiniai kultūriniai elementai“ (angl. *culture-specific items*) (Aixelá 1996), „specifiniai kultūriniai pasakymai“ (it. *espressioni culturo-specifiche*), „specifiniai kultūriniai terminai“ (it. *termini culturo-specifici*) (Bazzanini 2011) ir kt.

Nors kai kurie lietuvių tyrinėtojai terminą *realija* siūlo keisti terminais „beekvivalentė leksika“, „beekvivalentiniai žodžiai“ (Gudavičius 2007, 89; Cvilikaitė 2008, 33) arba „realijos pavadinimas“ (Maksvytytė 2012, 54), argumentuodami tuo, kad „šis terminas neatrodo tinkamas, realijos bendrinėje kalboje yra patys daiktai ir reiškiniai, o čia reikia įvardyti žodžius, pavadinančius realijas“ (Gudavičius 2007, 89), vertimo aruoduose lietuvių kalba dažniausiai vartojamas terminas *realija* (plg. Armalytė, Pažūsis 1990, Imbrasas-Sasnavas 1984, Mikutyte 2005, Balčiūnienė 2005, Leonavičienė 2010) kaip trumpesnis ir semantiškai neperkrautas terminas, juo labiau kad abi šio termino reikšmės (realija – objektas ir realiją įvardijantis žodis) užfiksuotos žodynuose (plg. TŽŽ 2003, 627).

R. Leppihalme teigia, kad vertimo moksle terminas *realija* yra vartojamas „įvardyti toms sąvokoms, kurios egzistuoja OK kultūroje, o VK kultūrai nėra būdingos“ (Leppihalme 2011, 126). P. Newmarko nuomone, norint atpažinti realijas, svarbu žinoti, jog vienais žodžiais įvardijami universalūs dalykai, kitais – kultūriniai reiškiniai. Žodžiai, kuriais įvardijami universalūs reiškiniai, pvz., *mirti, gyventi, žvaigždė, veidrodis, stalas*, nekelia vertimo problemų, o žodžiai *stepė, tagliatelle* yra realijos ir juos išversti bus sunku (Newmark 1988, 94). Tyrinėtojo teigimu, realijas sunku versti todėl, kad tarp originalo ir vertimo kalbos esti „kultūriniai plyšiai“ (angl. *cultural gaps*) arba „kultūrų atstumai“ (angl. *cultural distance*) (Newmark 1988, 95).

L. Rega teigia, kad ir ta pačia kalba kalbančioje visuomenėje gali egzistuoti skirtingos realijos, pvz., „valstybėje, suskirstytoje į regionus, ir realijos gali būti skirtingos“ (Rega 2012, 246). Realijos, kurių nežino dauguma OK kultūros atstovų, nes jos priklauso labai siaurai sričiai arba yra būdingos tik tam tikrai teritorijai, vadinamos mikrokultūrinėmis realijomis (Pedersen 2005, 11). Yra ir tokių realijų, kurios nebūdingos nei OK, nei VK kultūroms: jos atėjusios iš trečiosios kultūros, pvz., *iglu* – nepriklauso nei italų, nei lietuvių kultūrai. Tokios realijos vadinamos tarpkultūrinėmis, o realijas, kurios dėl skirtingų enciklopedinių žinių yra mažiau žinomos VK skaitytojams – monokultūrinėmis (Pedersen 2005, 10–11).

Pasak V. Florino, realijas galima klasifikuoti pagal tokius kriterijus: a) temą (pagal tai, kokioms materialioms ar loginėms grupėms priklauso); b) laiką (pagal tai, kokiam istoriniam laikotarpiui priklauso); c) geografiją (pagal tai, kokiose vietose paplitusios) (Florin 1993, 123).

Vertimo tyrinėtojai realijas dažniausiai klasifikuoja pagal temą, realijos priskiriamos tam tikroms teminėms grupėms. Šiame straipsnyje daugiausia remiamasi S. Vlahovo ir S. Florino bei B. Osimo realijų klasifikacijomis. S. Vlahovas ir S. Florinas skiria tokias realijų grupes: 1) etnografinės; 2) geografinės; 3) visuomeninės ir politinės (Osimo 2008a, Osimo 2008b). Šios realijų grupės dar gali būti skirstomos į pogrupius. B. Osimo, remdamasis S. Vlahovo ir S. Florino realijų klasifikacija, etnografines, geografines, visuomenines ir politines realijas skirsto į pogrupius.

Etnografines realijas B. Osimo skirsto į šiuos pogrupius: 1) buities realijos: maisto pavadinimai, maitinimo įstaigų pavadinimai, drabužių pavadinimai, transporto priemonių pavadinimai ir kt.; 2) darbo realijos: profesijų pavadinimai, įrankių pavadinimai, instrumentų pavadinimai ir kt.; 3) meno ir kultūros realijos: švenčių pavadinimai, žaidimų pavadinimai, šokių pavadinimai, švenčių personažų pavadinimai ir kt.; 4) etninių objektų pavadinimai; 5) matų ir piniginių vienetų pavadinimai (Osimo 2008a).

Visuomeninių ir politinių realijų grupės skirstoma į tokius pogrupius: 1) administraciniai teritorijos vienetai; 2) valdžios organai ir pareigos; 3) politinis ir socialinis gyvenimas: titulai, kreipiniai, socialiniai, religiniai, visuomeniniai ir politiniai judėjimai ir kt.; 4) karinės realijos: laipsniai, ginklų pavadinimai ir kt. (Osimo 2008b).

Geografines realijas B. Osimo skirsto į tokius pogrupius: 1) fizinės geografijos ir meteorologijos objektai; 2) geografiniai objektai, susiję su žmogaus veikla; c) gyvūnų ir augalų pavadinimai (Osimo 2008a).

Prie realijų priskiriami ir tam tikri tik vienai tautai ar kultūrai būdingi gestai ir įpročiai (Newmark 1988, 102). Ši realijų grupė dar vadinama nekalbiniais elementais ir situacinėmis realijomis (Mikutyte 2005). Jų atpažinimas labai svarbus, nes koks nors vienos kultūros gestas kitoje kultūroje gali turėti priešingą reikšmę. Pvz., bulgarui galvos papurtymas reiškia sutikimą, o lietuviui – nesutikimą. (J. Mikutyte's pavyzdys (Mikutyte 2005).

Kai kurie tyrinėtojai prie realiųjų priskiria intertekstualumą, t. y. „citasas, aliuzijas į šalies tautosakas, literatūros, filosofijos, meno, religijos, mokslo tradiciją, svarbius istorinius įvykius, datas“ (Mikutytė 2005), ir tikrinius vardus (Aixelá 1996, 61; Proshina 2008, 117; Armalytė 1986, 10; Mikutyte 2005). Šiame straipsnyje, remiantis S. Vlahovo ir S. Florino bei B. Osimo realiųjų klasifikacijomis, intertekstualumas ir tikriniai vardai nelaikomi realijomis ir į tyrimo lauką neįtraukiami.

Apibendrinant galima teigti, kad realijos yra tikslių atitikmenų kitoje kalboje neturintys žodžiai, kuriais įvardijami kokios nors kultūros unikalūs reiškiniai, ir pritarti L. Bazzanini minčiai, jog „iš esmės sutariama, kokie dalykai yra laikytini realijomis, bet trūksta griežtų ir neginčijamų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima tiksliai nubrėžti skirtingų [realijų] grupių ribas, kad galėtume vieną specifinį kultūrinį elementą [realiją] neabejodami priskirti vienai, o ne kitai grupei“ (Bazzanini 2011, 134).

REALIŲ VERTIMO STRATEGIJOS IR JŲ PASIRINKIMO KRITERIJAI

Daugelis vertimo tyrėjų, rašę apie realijas, nurodė ir galimus realiųjų perteikimo būdus, arba vertimo strategijas. Vertimo teorijoje įprasta skirti globaliąsias ir lokaliausias vertimo strategijas. J. Kearnsas teigia, kad lokalsios vertimo strategijos yra skirtos „konkrečioms kalbos struktūroms ir leksiniams vienetams versti“, o globaliosios vertimo strategijos taikomos „platesniu lygmeniu ir yra susijusios su platesniais klausimais dėl teksto stiliaus ir dėl pasirinkimo slopinti ar pabrėžti OK tekstui būdingus bruožus“ (Kearns 2009, 283).

Remiantis L. Venuti, šiame straipsnyje globaliosiomis vertimo strategijomis laikomos savinimo strategija (angl. *domesticating strategy*), arba savinimas (angl. *domestication*), ir svetinimo strategija (angl. *foreignizing strategy*), arba svetinimas (angl. *foreignization*) (Venuti 2001, 240). Savinimo strategija suvokiama kaip „tendencija originalo realijas, vardus, kultūrinį kontekstą ir kt. priartinti prie vertimo kalbos“, o svetinimo strategija – kaip „siekis juos palikti neverstus“ (Končius 2010, 35). Savinant tekstai asimiliuojami pagal VK lingvistines ir kultūrinės ypatybes, o svetinant kai kurie svarbūs OK teksto bruožai yra išlaikomi (Oittinen 2006, 42).

Aptariant lokaliausias vertimo strategijas, daugiausia remiamasi J. Pederseno lokaliųjų vertimo strategijų klasifikacija. Šis tyrėjas skiria tokias lokaliausias realiųjų vertimo strategijas: a) oficialusis ekvivalentas; b) išlaikymas; c) konkretizacija (ekspliciacija, informacijos pridėjimas); d) tiesioginis vertimas (kalkė ir pakeistas tiesioginis vertimas); e) generalizacija; f) substitucija (kultūrinė substitucija, parafrazė); g) praleidimas (Pedersen 2005, 3).

Oficialusis ekvivalentas – vertimo kalboje jau prigijęs žodis, kuriuo įvardijama realija. Tai įvairių geografinių objektų, miestų ar valstybių (pvz., *Poland – Lenkija*), organizacijų (pvz., *NATO*), jau išverstų veikalų (pvz., *Mikė Pūkuotukas*) pavadinimai, šventųjų vardai (pvz., *šv. Petras*), tarptautiniai žodžiai. J. Pederseno nuomone, jei vertimo kalboje

egzistuoja oficialusis ekvivalentas, labai tikėtina, kad vertėjui nekils vertimo problemų (Pedersen 2005, 3). Ši strategija orientuota į VK kultūrą.

Išlaikymo strategija yra labiausiai orientuota į OK teksto kultūrą, nes tada OK teksto kultūros elementas yra išlaikomas VK tekste (Pedersen 2005, 4).

Tiesioginio vertimo strategija – tai pažodinis vertimas arba OK žodžių kalkės. J. Pedersenas prie tiesioginio vertimo strategijos priskiria kalkę ir pakeistą tiesioginį vertimą (angl. *shifted direct translation*) (Pedersen 2005, 5). Pasak J. Pederseno, tiesioginio vertimo strategija užima tarpinę padėtį tarp globaliųjų svetinimo ir savinimo strategijų (Pedersen 2005, 5).

Taikant konkretizacijos strategiją, realija paliekama originalo formos, bet paaiškinama pridėdant papildomos informacijos, nesančios OK tekste. Taip realija tampa konkretesnė už OK realiją (Pedersen 2005, 4). J. Pedersenas šią strategiją dar skiria į eksplikaciją ir pridėjimą. Eksplikacija jis laiko „bet kokią strategiją, kuria išplečiamas tekstas, arba bet ko, kas originale implikuota, eksplikavimą“ (Pedersen 2005, 4). Taigi, taikant konkretizacijos strategiją, OK realija yra išlaikoma VK tekste ir paaiškinama arba pačiame tekste, arba išnašose, glosarijuose, skliausteliuose ar pasviruoju šriftu. Ši lokalioji strategija priskiriama prie globaliosios svetinimo strategijos (Pedersen 2005, 4).

Generalizacija yra konkretesnio žodžio keitimas bendresniu, abstraktesniu. S. Florino nuomone, pritaikius šią strategiją, perteikiamas tik bendras realijos turinys, o vietos ar istorinis koloritas prarandamas (Florin 1993, 126). Todėl lokalioji generalizacijos strategija priklauso globaliosios savinimo strategijos poliui.

Skiriamos dvi substitucijos rūšys: kultūrinė substitucija, kai originalo teksto kalbos realija pakeičiama kita realija (tarpkultūrine arba VK realija), ir parafrazė (Pedersen 2005, 8). Šią lokaliąją vertimo strategiją J. Pedersenas priskiria prie labiausiai orientuotos į OK teksto kultūrą (Pedersen 2005, 7).

Praleidimo strategija – tai realijos pašalinimas iš teksto. Ši strategija priskiriama prie globaliosios svetinimo strategijos, nes VK tekste realijos nebelieka.

Skiriamos dar kelios lokaliųjų realijų vertimo strategijos. Pavyzdžiui, E. E. Davies skiria transformaciją ir sukūrimą. Pasak šios tyrinėtojos, transformacija – tai „specifinio kultūros elemento pakeitimas“ (Davies 2003, 86, cit. iš Petruilionė 2012, 48). Sukūrimo strategiją E. E. Davies apibūdina kaip realijos, kurios nėra OK tekste, sukūrimą VK tekste. Ši strategija taikoma norint „kompensuoti prarastą svetimumo efektą“ (Davies 2003, 88–89, cit. iš Kuliešienė 2009, 21). Sukūrimo strategija priklauso globaliajai svetinimo strategijai. J. F. Aixelá skiria sinonimijos strategiją, taikomą stilistiniais sumetimais (Aixelá 1996, 63).

Aptardami realijų vertimo strategijas, vertimo tyrinėtojai nurodo kriterijus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti, perteikiant realijas kita kalba. Pavyzdžiui, svarbu atsižvelgti į teksto žanrą, nes, verčiant tam tikro žanro tekstus, kai kurios vertimo strategijos gali būti visiškai netinkamos. L. Bazzanini nurodo, kad išnašos yra dažnai naudojamos moksliniuose tekstuose, tačiau grožiniuose tekstuose jų reikėtų vengti (Bazzanini 2010, 185). Pasak V. Florino, vaikų literatūroje patartina VK skaitytojams nežinomą realiją paaiškinti pačiame tekste (Florin 1993, 127).

Taip pat vertėjai turi „žinoti, kas yra jų vertimo adresatas, numatyti galimus vertimo nuostolius ir ieškoti būdų, kaip juos kompensuoti“ (Florin 1993, 127). Kaip teigia V. Florinas, komunikacija tarp skaitytojo ir VK teksto neįvyks, jei skaitytojas nesupras realijos, kuri buvo perteikta ją transkribuojant (Florin 1993, 127). Tad svarbu numatyti, kokios yra VK skaitytojo žinios: skaitytojui ne ekspertui reikės OK terminą paaiškinti, o išsilavinusiam, bet neturinčiam specialių žinių skaitytojui nežinomą terminą galima versti kultūriniu ekvivalentu (Newmark 2001, 78).

Anot L. Bazzanini, vertėjai turi atsižvelgti į realijos paplitimą, literatūrinę tradiciją ir kalbos registrą (Bazzanini 2011, 186). Svarbu atsižvelgti ir į kalbų gramatikos ypatybes, žodžių darybą, į tai, ar kalboje priimtinos kalkės (plg. Bazzanini 2011, 186; Florin 1993, 127).

L. Bazzanini teigia, kad tekste yra svarbi ir papildoma informacija, nes OK tekste kūrinio personažai gali pavartoti neįprastą žodį ir jį paaiškinti (plg. Bazzanini 2011, 186). Taigi realija gali būti paaiškinama pačiame OK tekste, tai palengvina vertėjo darbą. Prie papildomos informacijos literatūriniame tekste priskirtinos ir knygoje esančios iliustracijos, kuriose pavaizduotos skaitytojams neįprastos realijos.

Apibendrinant galima teigti, kad renkantis vertimo strategiją svarbu realiją suvokti ne tik kaip atskirą kalbinį vienetą, bet kaip detalę, iš kurios kuriama teksto visuma.

REALIJŲ VERTIMO STRATEGIJŲ ANALIZĖ

Atlikus OK teksto analizę, rasti 47 realijų pavyzdžiai. Visos realijos suskirstytos į atskiras grupes: etnografines realijas (25), visuomenines ir politines realijas (11), geografines realijas (10), nekalbinius elementus ir situacines realijas (1).

Atliekant tyrimą, kiekviena realijų grupė analizuojama atskirai, nustatomos realijoms perteikti taikytos lokalsiosios vertimo strategijos, svarstomos galimos lokaliųjų strategijų alternatyvos, priežastys, nulėmusios vienos ar kitos strategijos pasirinkimą.

Originalo tekste rastos 25 skirtingos **etnografinės realijos**, iš kurių 14 – maisto produktų pavadinimai (*trippa alla parmigiana* – Parmos skrandeliai, *risotto alla milanese* – milanietiški ryžiai, *maccheroni alla napoletana* – neapolietiški makaronai, *tortellino di Bologna* – koldūnas, *cibreino* – asorti, *polentina* – kukurūzienė, *polenta* – kukurūzų košė, *savoirdi* – biskvitai, *rosoli* – saldžios trauktinės, *alchermes* – likeriai, *canditi* – cukriniai vaisiai, *panattoni* – vaniliniai pyragai, *mandorlati* – migdoliniai pyragai, *salame* – dešra; 1 – aprangos pavadinimas (*livrea* – livrėja), 2 – žaidimų pavadinimai (*giocare alle palestre* – žaidimas akmenukais, *mosca-ceca* – gūžynės); 2 – buities prietaisų pavadinimai (*velocipedi* – dviračiai, *Bindolo* – ratas), 1 – maitinimo įstaigos pavadinimas (*osteria* – užėiga); 2 – meno realijos (*danza pirrica* – karo šokiai, *mascherone* – pamėkliška kaukė, fontano maskeronas); 3 – piniginių vienetų pavadinimai (*soldo* – soldas, *zecchini* – skatikai, monetos, auksiniai, *lire* – liros).

Panagrinėkime keletą pavyzdžių.

1)

<p>Il povero Gatto [...] non potè mangiare altro che trentacinque triglie con salsa di pomodoro e quattro porzioni di trippa alla parmigiana (72).</p>	<p>Vargšelis Katinas [...] suraitė tik trisdešimt penkis ūsorius su pomidorų padažu ir keturias porcijas Parmos skrandelių (64).</p>
---	---

2)

<p>[...] il sapore della paglia tritata non somigliava punto né al risotto alla milanese né ai maccheroni alla napoletana (107).</p>	<p>[...] skonis nėra iš tolo neprilygo nei milanietiškiems ryžiams, nei neapolietiškiems makaronams (193).</p>
--	--

3)

<p>[...] m'inghiottì come un tortellino di Bologna (216).</p>	<p>[...] ir prarijo mane kaip koldūną (211).</p>
--	---

Patiekalo pavadinimas *trippa alla parmigiana* (1) išverstas kaip *Parmos skrandeliai*, *macheroni alla napoletana* (2) – kaip *neapolietiški makaronai*, *risotto alla milanese* (2) – kaip *milanietiški ryžiai*, o *tortellino di Bologna* (3) – kaip *koldūnas*. Realijos *trippa alla parmigiana* ir *macheroni alla napoletana* išverstos pritaikius tiesioginio vertimo strategiją – visišką kalkę. Taigi vertime yra perteiktos nuorodos į Italijos kultūrą (patiekalų kilmė iš Italijos miestų), tai sukuria svetimos kultūros atmosferą, todėl šie vertimo pavyzdžiai priskirtini globaliajai svetinimo strategijai. Realijos *risotto alla milanese* vertimą kaip *milanietiški ryžiai* galima laikyti generalizacija: vienas pavadinimo dėmuo (*milanese*) išverstas tiesiogiai, tačiau kitas dėmuo (*risotto*) generalizuojamas, nes vietoj itališko patiekalo iš ryžių *risotto* (lt. *rizotas*, *daugiaryžis* arba *ryžių apkepąs*³) pavadinimo pasirinktas bendresnės reikšmės žodis – *ryžiai*. Taigi žodžiais *milanietiški ryžiai* perteikiama apibendrinta informacija apie OK realiją. Realija *tortellino di Bologna* perteikta pritaikius substitucijos strategiją – funkcinę analogą, nes *koldūnas* nėra tas pats, kas *tortellino*. *Tortellino* – tai Italijos regiono Emilijos Redžo tradicinis patiekalas, o *koldūnas* yra tradicinis Rytų Europos virtuvės patiekalas. *Italų-lietuvių kalbų žodyne* pateikiami šie žodžio *tortellino* atitikmenys: *tortelinas* ir *koldūnas* (pastarasis pažymėtas dalinio ekvivalentiškumo ženklu) (Lanza 2013, 708). A. Šiupinienė pavadinimą *tortellone* (tai didesnis virtinis nei *tortellino*) rekomenduoja versti kaip „miltiniai virtinėliai“ (Šiupinienė 2010, 61). Taigi siūloma nemažai variantų, kaip perteikti šią realiją. Pritaikius funkcinio analogo strategiją, Italijos kultūros koloritas buvo pakeistas Lietuvos kultūros koloritu. Jį pateisina tekste taikyta savinimo strategija, nes vaikams *koldūnas* – aiškesnis

³ Šiuos žodžio *risotto* atitkmenis lietuvių kalboje siūlo vartoti A. Šiupinienė (2010, 33).

dalykas nei tortelinas, o kiti siūlyti variantai, pvz., „virtinėliai“, yra toks pat lietuviškas atitikmuo, kaip ir „koldūnai“.

Kitame pavyzdyje verčiant itališkus alkoholinius gėrimus *rosoli* (4a) ir *alchermes* (4b) pritaikyta generalizacijos strategija: konkrečių gėrimų pavadinimai pakeisti bendresniais žodžiais *saldžios trauktinės* ir *likeriai*:

4)

Vorrei avere [...] una cantina di rosoli e di alchermes (104).	Įsigyčiau [...] rūšį, pilną saldžių trauktinių ir likerių (99–100).
--	---

Toks strategijos pasirinkimas pasiteisino, nes Pinokis svajoja apie rūšį, pilną saldžių alkoholinių gėrimų, o kokie tai gėrimai, šiuo atveju nėra svarbiausia.

Etnografinėms realijoms priklauso ir maitinimo įstaigos pavadinimas *osteria*.

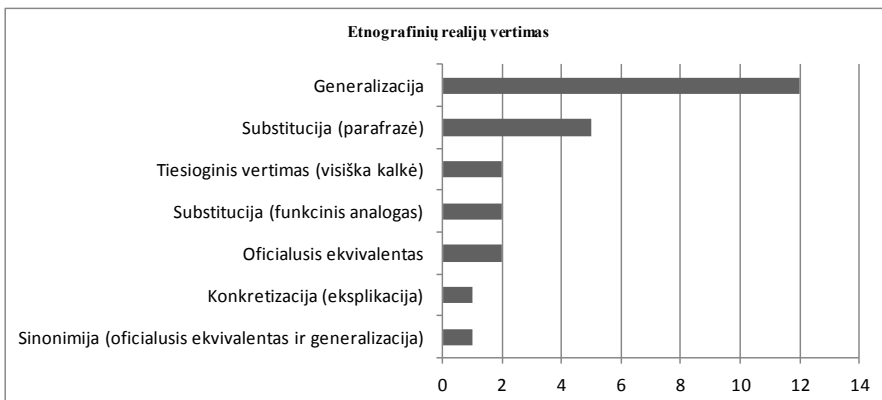
5)

[...] sul far della sera arrivarono stanchi morti all' osteria del Gambero Rosso (72).	[...] vakarop nusivarę nuo kojų prieina „Raudonojo vėžio“ užeigą (63).
---	---

Žodžiu *osteria* (lt. *osterija* (TŽŽ 2003, 538) Italijoje vadinama „viešoji įstaiga, kurioje tiekiamas vynas, o dažnai ir užkandžiai kaip tratorijoje“ (TREC). Pracityje *osterijoje* būdavo galima ir pavalgyti, ir pernaktuoti. Būtent tokioje osterijoje *Pinokio nuotykių* veikėjai ir apsistoja: pavakarieniavę jie ten ir pernaktvoja. Vertime ši realija perteikta pritaikius generalizaciją, nes *užeiga*, palyginti su *osterija*, lietuvių kalboje yra platesnės reikšmės žodis. Kaip alternatyvą buvo galima taikyti funkcinio analogo strategiją ir *osteria* versti žodžiu *smuklė*.

Išnagrinėjus visų OK tekste esančių etnografinių realijų vertimo pavyzdžius, sudaryta lentelė, kurioje pavaizduotos etnografinėms realijoms perteikti taikytos lokalsios vertimo strategijos ir jų taikymo atvejų skaičius.

1 lentelė

Iš lentelėje pateiktų rezultatų aiškėja, kad vertėjas dažniau rinkosi generalizacijos ir substitucijos (parafrazės) strategiją. Šios lokalsios strategijos priskiriamos globaliajai savinimo strategijai. Toks vertėjo pasirinkimas pateisinamas tuo, kad vertimo adresatas yra vaikas, todėl kai kurios OK realijos perteiktos vaikui priimtinesniais pavadinimais.

Originalo tekste rasta 11 skirtingų **visuomeninių ir politinių realijų**: 9 titulai, laipsniai ir kreipiniai (*imperatore* – imperatorius, *signor* – sinjore, *signora* – sinjora, *signori* – sinjorai, ponai, *signoria vostra* – jūsų malonybe, *cavaliere* – riteri, *commendatore* – komandorai, *sua eccellenza* – jūsų šviesybe, *nossignore* – tai jau ne, ponaitėli) ir 2 karinės realijos (*carabiniere* – karabinierius, *giandarmi* – žandarai).

Išnagrinėkime karinių realijų vertimą.

6)

Alla fine, per buona fortuna, capitò un carabiniere [...] (32).	Laimei, kelyje pasitaikė karabinierius (17).
--	---

Realiją *carabiniere* galima priskirti prie monokultūrinių realijų, nes taip Italijoje (ir kai kuriose kitose šalyse, pvz., Monake, Moldavijoje) vadinami ginkluotųjų pajėgų pareigūnai, o Lietuvoje panašią funkciją atlieka policininkai, tačiau *karabinierius* – mūsų kultūrai nebūdinga realija. Vertime ši realija perteikta oficialiuoju žodžio *carabiniere* ekvivalentu lietuvių kalboje – *karabinierius* (TŽŽ 2003, 353). Vertime realija *karabinierius* nepaaiškinama, tad tikėtina, kad jos nežinantys skaitytojai, pirmą kartą tekste perskaitę žodį *karabinierius*, nesupras, jog *karabinierius* yra ginkluotųjų pajėgų pareigūnas. Tačiau šią realiją skaitytojai gali suvokti iš konteksto: tai, kad karabinierius išsiveda Džepetą į kalėjimą, suponuoja, jog karabinierius – tai tvarką palaikantis asmuo, be to, knygelėje yra iliustracija, vaizduojanti *karabinierius*. Kūrinio kontekstas leidžia pačiam skaitytojui suvokti nežinomą realiją, todėl darytina išvada, kad šios realijos paaiškinimas vertime nėra būtinas.

Realija *giandarmi* vertime perteikta oficialiuoju ekvivalentu – *žandarai*.

7)

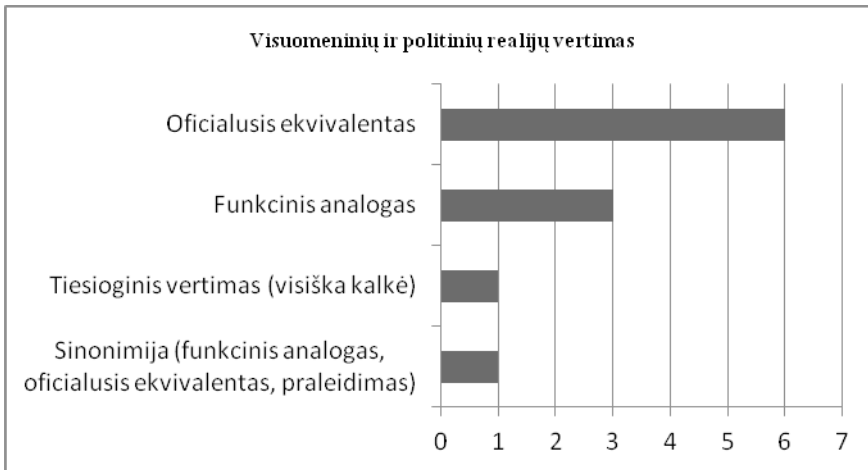
[...] ma i giandarmi , a scanso di perditempi inutili, gli trapparono la bocca e lo condussero in gattabuia (108).	[...] bet žandarai , negaišdami brangaus laiko, užkimšo jam burną ir nuvedė į kalėjimą (102).
---	--

DLKŽ pateikta tokia žodžio *žandaras* apibrėžtis: „Kai kurių šalių kariškai sutvarkytos specialios policijos tarnautojas“, arba jis gali būti vartojamas perkeltine prasme kaip „žiaurus laisvės slopintojas“. Lietuvoje tokia pareigybė neegzistuoja. Prancūzijoje ir Ispanijoje žandarai atlieka analogišką kaip ir Italijos karabinierių funkciją – palaiko viešąją tvarką (TREC). Taigi *žandaras* yra tarpkultūrinė realija, priklausanti daugiau nei vienai

kultūrai, tačiau nebūdinga nei Lietuvos, nei Italijos kultūrai. Ir skaitytojams italams, ir lietuviams ši realija turi kitos kultūros atspalvio, taigi, pasirinkus funkcinio ekvivalento strategiją, vertime išlaikytas originale esantis kitos kultūros elementas.

Toliau lentelėje pavaizduotos visuomeninėms ir politinėms realijoms perteikti taikytos lokalsios vertimo strategijos ir jų taikymo atvejų skaičius.

2 lentelė

Iš lentelės rezultatų matyti, kad vertėjas, versdamas visuomenines ir politines realijas, dažniau rinkosi oficialiuosius ekvivalentus (6 atvejai). Kaip minėta, ši strategija labiau orientuota į VK.

Originalo tekste rasta 10 **geografinių realijų**: 7 gyvūnų pavadinimai (*triglie* – barzdotės, *muggini* – didžiagalvės kefalės, *sogliole* – jūros liežuviai, *ragnotti* – paprastieji vilkešeriai, *acciughe* – ančiuviai, *barberi* – žirgai, *gorilla* – gorila); 2 augalų pavadinimai (*uva moscadella* – muskatinės vynuogės, *uva paradisa* – karališkosios vynuogės), 1 meteorologinio reiškinių pavadinimas (*tramontana* – šiaurys).

Aptarkime, kaip lietuvių kalba perteikiami gyvūnų pavadinimai.

8)

<p>Come potete immaginarvelo, [...] i muggini, le sogliole, i ragnotti e le acciughe andarono tutti alla rinfusa nella conca, a tener compagnia alle triglie (157–158).</p>	<p>Kaip jau patys išsivaizduojate, [...] lydekos, plekšnės, ešeriai ir ančiuviai kaip pakliūva krito į geldą – ūsoriams draugijos palaikyti (154).</p>
--	---

Realijos *muggini*, *sogliole*, *ragnotti*, *triglie*, išskyrus *acciughe*, perteiktos pritaikius funkcinio analogo strategiją. Lietuvoje išvardytosios žuvys yra retos, tad galima daryti

prielaidą, jog vertėjas tokią vertimo strategiją rinkosi todėl, kad šio vertimo adresatas yra vaikas, kuriam minėti žuvų pavadinimai galėtų būti nežinomi, todėl *didžiagalvių kefalių* pavadinimas pakeistas lietuviams gerai pažįstamos žuvies pavadinimu *lydekos, jūros liežuviai* virto *plekšnėmis, paprastieji vilkešeriai – ešeriais, o barzdotės – ūsoriais*. Realija *ančiuviai* perteikta pritaikius oficialiojo ekvivalento strategiją. *Ančiuviai* – taip pat reta žuvis Lietuvoje, todėl, perteikiant šią realiją, irgi buvo galima pasirinkti lietuviams geriau pažįstamos žuvies pavadinimą, bet jo išlaikymas padeda bent truputį priartinti kitokio krašto koloritą, nes vaikai, net ir nežinodami ančiuvių pavadinimo, iš bendro konteksto supras, kad tai dar viena žuvų rūšis.

Augalijos pavadinimai, dvi tekste minimos vynuogių rūšys, buvo verčiami nevienodai. Pavyzdžiui, *uva moscadella* išversta panaudojant funkcinį ekvivalentą – muskatinės vynuogės, o *uva paradisa* (pažodžiui išvertus – *rojaus vynuogės*) perteikta žodžiais *karališkosios vynuogės*. (*Uva paradisa* yra viena iš Toskanoje paplitusių vynuogių rūšių, vedanti didelius baltus ir labai kietus vaisius.)

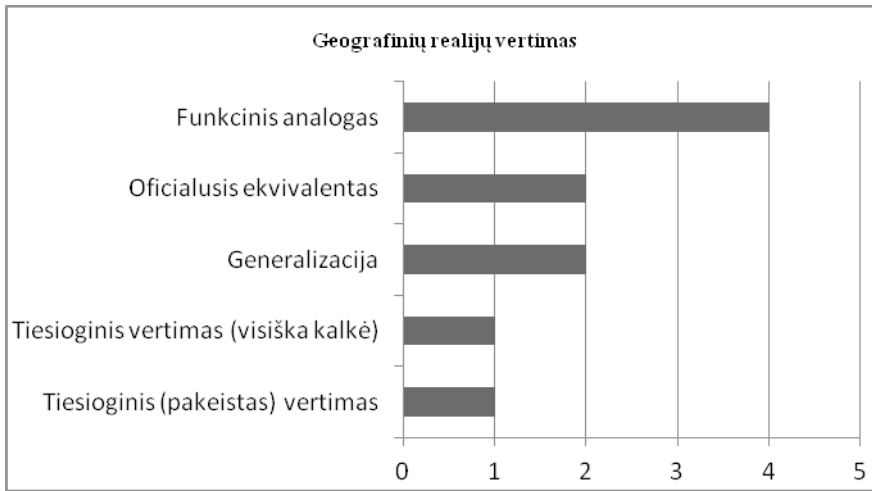
9)

Dopo la lepre si fece portare per tornagusto un cibreo di pernici, di starne, di conigli, di ranocchi, di lucertole e d’uva paradisa (73).	Po kiškienos blogam skoniu pašalinti užsisakė asorti iš kurapkų, jerubių, triušių, varlių, driežų ir karališkųjų vynuogių (64).
---	--

Būtų galima teigti, jog vertėjas taikė tiesioginio vertimo strategiją, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad žodis *paradisa* išverstas netiksliai (*paradiso – rojus*), tokį vertimą būtų galima vertinti kaip originalo iškreipimą ir daryti išvadą, jog taikyta transformacijos strategija. Kita vertus, taip išverstos realijos turinio prasmė nenukentėjo: lietuviui skaitytojui ir žodžiu *karališkosios*, ir žodžiu *rojaus* būtų perteikta panaši mintis – tai, kad šios vynuogės yra ypatingos. Vertėjo sprendimą pateisina tai, kad įvardžiuotinės formos būdvardžiu *karališkosios* nurodoma, jog kalbama apie tam tikrą vynuogių rūšį. Taigi aptartą vertimo pavyzdį galima priskirti prie pakeisto tiesioginio vertimo strategijos.

Geografinėms realijoms perteikti taikytos lokaliosios vertimo strategijos. Jų taikymo dažnumas pavaizduotas šioje lentelėje.

3 lentelė

Iš lentelės rezultatų aiškėja, kad vertėjas, versdamas geografinių realiųjų pavadinimus, dažniau rinkosi funkcinio analogo strategiją. Ši lokioji strategija priklauso globaliajai savinimo strategijai.

Originalo tekste rastas vienas pavyzdys, kuriame aprašomą elgesį būtų galima priskirti prie **nekalbinių elementų ir situacinių realiųjų**. Štai ištrauka iš epizodo, kuriame Pinokis teatre susitinka su savo „broliais“ medinukais:

10)

<p>È impossibile figurarsi gli abbracciamenti, gli strizzoni di collo, i pizzicotti dell'amicizia e le zuccate della vera e sincera fratellanza, che Pinocchio ricevè [...] (58).</p>	<p>Sunku ir apsaityti, kiek apkabinimų ir glėbesčiavimų, kiek draugiškų paplekšnojimų, žodžiu, tikros ir nuoširdžios bičiulystės įrodymų sulaukė Pinokis [...] (48).</p>
--	--

Originalo tekste susitikę veikėjai spaudžia vienas kitam kaklą (*strizzoni di collo*), draugiškai žnaibosi (*pizzicotti dell'amicizia*), daužosi galvomis (*zuccate*). Vertime visa tai perteikiama žodžiais *glėbesčiavimai* ir *paplekšnojimai*. Galima teigti, kad buvo taikyta funkcinio analogo strategija: lietuvių kultūrai nepriimtinas elgesys susitikus spausti kaklą, žnaibytis ir susimušti galvomis perteikiamas žodžiais, kuriais išreiškiamas švelnesnis ir mūsų kultūrai būdingesnis elgesys. Pritaikius šią strategiją, iškreiptas originale sukurtas veikėjų susitikimo vaizdas – VK skaitytojas jį susidarys visai kitokį. Taip pat galime daryti išvadą, kad nublanko ir Italijos kultūros koloritas, nes veikėjai neteko pietiečių temperamento.

IŠVADOS

Atlikus kokybinę ir kiekybinę *Pinokio nuotykių* originalo tekste esančių realijų vertimo strategijų analizę, galima daryti tokias išvadas:

1. Realijoms perteikti dažniausiai taikytos šios lokalsios vertimo strategijos: generalizacija (14 atvejų), oficialusis ekvivalentas (10 atvejų), substitucija (funkcinis analogas) (10 atvejų); rečiau taikytos šios vertimo strategijos: substitucija (parafrazė) (5 atvejai), tiesioginio vertimo strategija (visiška kalkė) (4 atvejai), vertimas sinonimu (2 atvejai), specififikacija (1 atvejis), tiesioginis (pakeistas) vertimas (1 atvejis).

2. Generalizacijos strategija dažniausiai taikyta verčiant specifines ir, tikėtina, VK teksto skaitytojams nežinomas realijas. Dažniausiai buvo generalizuojamos itališko kolorito turinčios realijos, tokios kaip itališkų valgių pavadinimai. Todėl vertime ne visuomet išlaikytas Italijos kultūros koloritas. Generalizacijos strategija pateisinama tuo, kad vienas iš vertimo adresatų yra vaikas, galintis nesuprasti žodžių, kuriais įvardijamos jam nežinomos realijos, reikšmės.

3. Oficialiojo ekvivalento strategija taikyta tuomet, kai OK tekste esančios realijos turėjo prigijusius pavadinimus lietuvių kalboje. Dažniausiai taip buvo verčiami Italijos piniginių vienetų pavadinimai ir itališki kreipiniai.

4. Renkantis funkcinį analogą, vertimas priartintas prie VK kultūros, nes greičiausiai nenorėta apsunkinti teksto skaitytojams nežinomomis realijomis, pavyzdžiui, gyvūnų pavadinimais, nors jų oficialieji ekvivalentai lietuvių kalboje ir egzistuoja.

5. Iš globaliųjų vertimo strategijų dažniau pasirinkta savinimo strategija (30 atvejų). Tai atskleidžia, kad vertėjas stengėsi priartinti tekstą prie VK kultūros.

6. Tai, kad nebuvo taikyta praleidimo strategija, atspindi vertėjo siekį perteikti kiekvieną OK tekste esančią realiją.

7. Transformacijos strategija taikyta tik vieną kartą. Todėl teigtina, kad kūrinio *Pinokio nuotykių* originale esančios realijos perteiktos paisant originalo, vertime nėra ryškių prasmės nuostolių.

ŠALTINIAI

Collodi C. 1990. *Le avventure di Pinocchio*. Milano: Arnoldo Mondadori Editore S.p.A.

Collodi C. 2002. *Pinokio nuotykių*. Vilnius: Tyto alba (vertė A. Musteikis).

LITERATŪRA

Aixelá J. F. 1996. Culture-specific Items in Translation. *Translation, power, subversion*, eds. Alvarez R., Vidal M. C. A. Multilingual Matters Ltd.

Ambrasas-Sasnavą K. 1984. *Vertimo tyrinėjimai*. Vilnius: Mokslas.

Armalytė O., Pažūsis L. 1990. *Vertimo teorijos pradmenys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Baker M. 2002. *In Other Words*. London/New York: Routledge.
- Balčiūnienė I. 2005. Apie realijų vertimą. <http://www.llvs.lt/?recensions=34> [žiūrėta 2012-11-10].
- Bazzanini L. 2011. *Tradurre i realia*. Bologna: Bologna University Press.
- Civilikaitė J. 2008. Leksinės mašininio vertimo klaidos: beekvivalenčių žodžių vertimas. *Filologija* 13, 27–37. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Florin S. 1993. Realia in Translation. *Translation as social action. Russian and Bulgarian perspectives*. Zlateva P. (ed.), 122–128.
- Geniušienė I. 1996. Keli Pinokio ir jo kompanijos pavidalai. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?739536802> [žiūrėta 2011-12-10].
- Gill S. 1998. Culture matters. Invisible, insane: translating untranslatable? <http://warlight.tripod.com/GILL.html> [žiūrėta 2012-06-10].
- Gudavičius, A. 2007. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Kearns J. 2009. Strategies. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, eds. Baker M., Saldanha G. Routledge, 282–285.
- Keleras J. 2013. Vaikų literatūra Lietuvoje. <http://pramogos.delfi.lt/kultura/jkeleras-vaiku-literatura-lietuvoje.d?id=60412259> [žiūrėta 2013-02-20].
- Končius V. 2010. Vaikų literatūros vertimo problemos: J. K. Rowling *Hario Poterio* serijos veikėjų vardai. *Kalbų studijos* 17, 34–38. Kaunas.
- Kuliešienė A. 2009. *Antano Baranausko poemos „Anykščių šilelis“ Nado Rasteinio (1956) ir Peterio Tempesto (1985) vertimų į anglų kalbą analizė: kultūrinių realijų ir meninių priemonių vertimo problemos. Magistro darbas*. Vytauto Didžiojo universitetas Humanitarinių mokslų fakultetas Anglų filologijos katedra.
- Lanza S. M. 2010. *Italų-lietuvių kalbų žodynas*. Aesti.
- Leonavičienė A. 2010. *Vertimo atodangos: teorija ir praktika*. Kaunas: Technologijos.
- Leppihalme R. 2010. Realia. *Handbook of translation studies. Volume 2*, eds. Gambier Y., van Doorslaer, L. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 126–130.
- Mainenti T. 2006. Collodi. *Le avventure di Pinocchio*. C. Collodi. Officina Grafica Iride, 5–20.
- Maksvytytė J. 2012. Sąvokų realija ir realijos pavadinimas apibrėžimo problema. *Kalbų studijos* 21, 50–56.
- Mikutytė J. 2005. Realijų rūšys ir jų vertimo būdai. <http://www.llvs.lt/?recensions=29> [žiūrėta 2011-11-15].
- Newmark P. 1998. *A textbook of translation*. Shanghai: Foreign Language Education Press.
- Newmark P. 2001. *Approaches to translation*. Shanghai: Foreign Language Education Press.
- Oittinen R. 2006. No Innocent Act: On the ethics of translating for children. *Children's Literature in Translation*, eds. Coillie J. V., Verschuere W. P. Manchester: St. Jerome, 35–45.
- Osimo B. 2008. *Manuale del traduttore*. Milano: Hoepli.
- Osimo B. 2008a. Realia geografiniai ed etnografiniai. http://courses.logos.it/IT/3_34.html [žiūrėta 2012-06-01].
- Osimo B. 2008b. Realia politici e sociali. http://courses.logos.it/IT/3_35.html [žiūrėta 2012-03-05].
- Pedersen J. 2005. How Is Culture Rendered In Subtitles? *MuTra 2005 – Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings*. http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf [žiūrėta 2011-11-10].
- Petrulionė L. 2012. Translation of Culture-Specific Items from English into Lithuanian: the Case of Joanne Harris's Novels. *Kalbų studijos* 21, 43–49.

- Proshina Z. 2008. *Theory of translation (English and Russian)*. Vladivostok: Far Eastern University Press.
- Rega L. 2012. „Realia“ e didattica della traduzione. *Testo e Traduzione. Lingue e confronto*, eds. Fusco F., Balerini M. Frankfurt am Main: Peter Lang, 245–256.
- Šiupinienė A. 2010. *Į pagalbą valgiaraščių tvarkytojams*. Elektroninė versija: http://old.vilnius.lt/doc/kalba/I_pagalba_valgiarasciu_tvarkytojams_.pdf.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. 2003. Alma littera.
- TREC – *Enciclopedia italiana Treccani*. <http://www.treccani.it/enciclopedia> [žiūrėta 2012-10-15–2013-05-10].
- Urba K. 1996. *Pinokio nuotykių* – didaktikos linksmybė. <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-1620931339> [žiūrėta 2011-12-10].
- Vaskelaitė R. 2003. Recenzijos: Carlo Collodi. *Pinokio nuotykių*. Iš italų kalbos vertė Audrius Musteikis. Vilnius: Tyto alba, 2002, 230 p. *Gimtoji kalba* 6, 20–23.
- Venuti L. 2001. Strategies of translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, eds. Baker M. Routledge, 240–244.

RESA DEI REALIA NELLA TRADUZIONE LITUANA DELLE *AVVENTURE DI PINOCCHIO* DI C. COLLODI

EGLĖ DELTUVAITĖ, RASA KLIOŠTORAITYTĖ

Riassunto

L'obbiettivo del presente articolo è quello di analizzare la resa dei realia nella traduzione lituana delle *Avventure di Pinocchio* di Collodi. Il lavoro si articola in due parti principali: la parte teorica e la parte empirica. Nella parte teorica, basandosi sugli studiosi lituani (come O. Armalytė, L. Pažūsis ed altri) e quelli esteri (come S. Vlahov, S. Florin, B. Osimo, J. Pedersen, P. Newmark, L. Bazzanini, L. Rega, R. Leppihalme, J. F. Aixelá ed altri), viene discusso concetto dei realia, tassonomia dei realia, strategie traduttive dei realia, criteri per la traduzione dei realia. Nella parte empirica viene effettuata l'analisi quantitativa e quella qualitativa della resa dei realia in lituano. Nel testo di partenza sono stati rinvenuti 47 realia. Dopo l'analisi approfondita degli esempi si possono trarre le seguenti conclusioni: le strategie più frequenti sono: generalizzazione (14 casi), equivalente ufficiale (10 casi); sostituzione (analogo funzionale) (10 casi); le strategie meno frequenti sono: sostituzione (parafraasi) (5), traduzione diretta (calco) (4 casi), specificazione (esplicitazione) (1 caso); sinonimia (2 casi), traduzione diretta (modificata) (1 caso). Tra le strategie globali prevale quella di domesticazione (30 casi). Visto che si tratta di un libro per l'infanzia, possiamo dedurre che il traduttore abbia voluto avvicinare il testo di partenza alla cultura di arrivo.